

Олександр Позіховський*, Андрій Гавінський**

Поселення пізнього етапу трипільської культури Кунисівці і Перебиківці у Подністер'ї

The settlement actions of the Dniester area in the late stage of the Tripolye culture (the settlements at Kunisowce and Perebykowce)

Currently, it is possible to define not only the area occupied by the communities of the late Tripolye culture, but also the chronological framework in which they functioned. Radiocarbon dates allow them to be placed between 3350/3330–3000/2900 BC. This period is characterized by the unification of many features of material culture. However, its northwest region is distinguished by the presence of Baden features and the Funnel Beaker culture.

KEY WORDS: late stage of the Tripolye culture, Baden culture, Globular Amphora culture

Submission: 25.07.2021; Acceptance: 28.10.2021

ВСТУП

Історія вивчення трипільської культури, і пізнього етапу зокрема, налічує півтори сотні років. Вперше достеменно відомі матеріали цього часу були зафіксовані під час дослідження відомої печери Вертеба біля Більче-Золоте на початку XIX століття (Kadrow 2013, 9), а перша публікація посуду фіналу трипільської культури зроблена В. Деметрикевичем ще у 1900 році (Demetrykiewicz 1900, fig. 16, 17). У період між двома світовими війнами список пам'яток поповнився поселенням біля с. Касперівці, відкритим Ю. Полянським (Захарук 1971, 183). Значно більше пам'яток виявлено в 40–50-х роках XX століття завдяки активним дослідницьким роботам, які проводились археологічними інституціями. Відмітимо, що їх основним завданням було виявлення та дослідження пам'яток початкового етапу розвитку трипільської культури. Дослідження в цьому напрямку були продовжені і в наступні роки.

На сьогодні поселень завершальної фази розвитку трипільської культури в Середньому Подністер'ї та Покутті відомо близько двох десятків (рис. 1). Щоправда, більшість з них неопублікована належним чином і відома хіба що з коротких повідомлень. В останні роки намітилися позитивні зрушення. Так, в повному об'ємі опубліковано матеріали з Більче-Золотого (Kadrow 2013), розпочата робота над публікацією матеріалів з розкопок Ю. Захарука в с. Звенячин (Verteletskyi 2019a, 91–101), найбільш західного поселення трипільської культури з Винник-Жупану (Verteletskyi 2019b, 43–89). У 2015–2019 роках у рамках проєкту Національного центру науки (Республіка Польща)

досліджувалась епонімна пам'ятка Гординешть-II (Sirbu et al. 2019, 103–126).

Більшість колекцій фінальної історії трипільської культури з Подністер'я неопубліковані. Метою статті є впровадження в науковий обіг керамічних матеріалів з поселень біля села Кунисівці Городенківського району Івано-Франківської області та села Перебиківці Хотинського району Чернівецької області, розташованих на високому правому березі р. Дністер (рис. 2:1), що й становить новизну даної роботи. Матеріали зберігаються в археологічних фондах Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

В процесі написання статті використано ряд наукових методів. При характеристиці посуду застосовано загальноприйнятту типологію розроблену дослідниками Т. Пассек, С. Рижовим та іншими. Простежено технологію виготовлення посуду. Неможливість проведення статистичних підрахунків зумовлена відсутністю повноцінного представлення колекцій. Здійснено порівняння та аналіз матеріалів з Кунисівців та Перебиківців, визначено їхнє місце в контексті розвитку пізньотрипільської групи Гординешть. На основі відносного й абсолютного датування встановлено хронологічні рамки існування цих поселень. Методом картографування відзначено просторову локалізацію пам'яток в басейні середньої течії Дністра. Принцип

* Державний історико-культурний заповідник м. Острога, вул. Академічна, 5, 35800, м. Острога, Україна; e-mail: svitlana.pozikhovska@gmail.com

** Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, вул. Винниченка, 24, 79008, Львів, Україна; e-mail: andrham@ukr.net

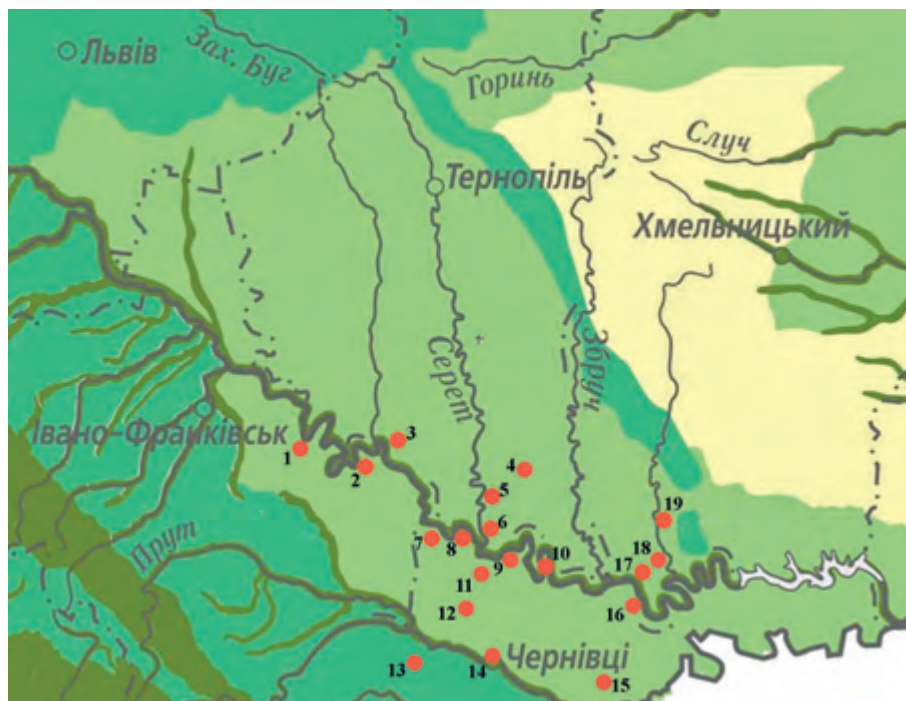

Рис. 1. Карта поширення пам'яток пізнього етапу трипільської культури: 1 – Одаїв, 2 – Кунисівці, 3 – Кошилівці, 4 – Ланівці, 5 – Вертеба, 6 – Касперівці, 7 – Звенячин, 8 – Репужинці, 9 – Митків, 10 – Перебиківці, 11 – Товтри, 12 – Валява, 13 – Костинці, 14 – Чернівці, 15 – Черленівка, 16 – Дарабани, 17 – Жванець, 18 – Цвіклівці, 19 – Кам'янець-Подільський

Fig. 1. Map of the distribution of the late stage of the Tripolye culture: 1 – Odaiv, 2 – Kunisivtsi, 3 – Koshylivtsi, 4 – Lanivtsi, 5 – Ver-teba, 6 – Kasperivtsi, 7 – Zvenyachyn, 8 – Repuzhyntsi, 9 – Mytkiv, 10 – Perebykivtsi, 11 – Tovtry, 12 – Valyava, 13 – Kostyntsi, 14 – Chernivtsi, 15 – Cherlenivka, 16 – Darabani, 17 – Zvanets, 18 – Tsviklivtsi, 19 – Kamianets-Podilskyi

історизму дозволяє простежити співіснування заключної фази групи Гордінешть з культурою кулястих амфор і можливо культурою шнурової кераміки.

КУНИСІВЦІ

Поселення біля с. Кунисівці виявив наприкінці ХІХ ст. В. Деметрикевич (Demetrykiewicz 1900, 116), а в 1949 році обстежив О.О. Ратич. У 1953 році співробітниками відділу археології Інституту суспільних наук (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) Ю.М. Захаруком і В.П. Кравець були проведені розкопки в процесі яких у культурному шарі трапились декілька фрагментів посудин фінальної фази трипільської культури. Всі вони відносяться до кухонної групи посуду, в якій виділяється два види: з домішками шамоту та дрібного піску (три фрагменти) та домішками подрібненої черепашки. На внутрішній поверхні одного з фрагментів збереглися сліди суцільного пофарбування фарбою вишневого кольору.

Формально виділено два типи посуду: миски та амфори. Перші з них належать до напівсферичних і мають два різновиди формування вінець. У двох фрагментів він має потовщення зсередини та потоншений край (рис. 4:7,9), у третього – край вінець загнутий до середини (рис. 4:8).

Орнаментация мисок більш ніж скромна – відбитки штампів сегментоподібної та овальної форм (рис. 4:7–9). На тлі скромного оздоблення посудин виділяється фрагмент миски, на внутрішній стороні якого нанесено смугу з двох ритованих ліній, які, ймовірно, утворюють зигзаг (рис. 4:7). Єдина збережена вузькогорла амфора має циліндричну шийку, потоншені зсередини вінця. В основі шийки нанесені відбитки груп прямокутної форми штампу та зберігся рядок відбитків тонкого шнуру (рис. 5:4).

ПЕРЕБИКІВЦІ

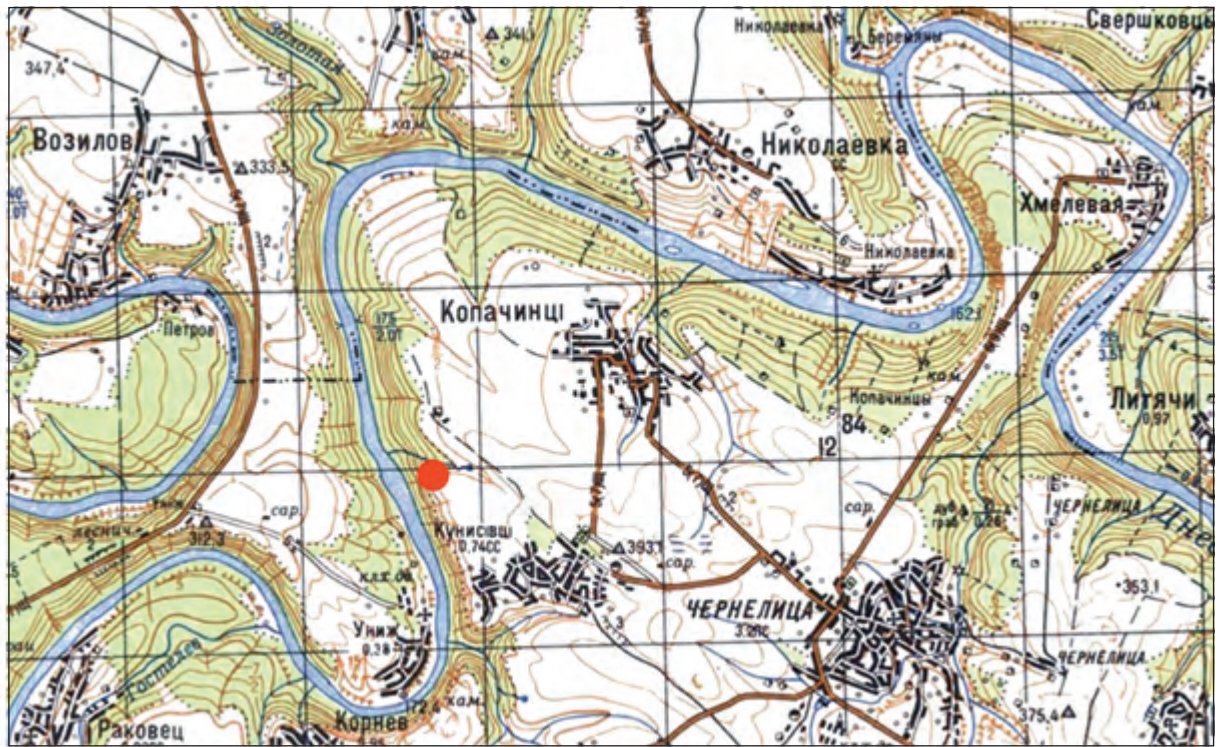
Значно більша колекція знахідок отримана в ході розкопок біля с. Перебиківці в 1951, 1955 та 1958 рр. Експедицією відділу археології Інституту суспільних наук під керівництвом К.К. Черниш за участю В.П. Савича на першій надзаплавній терасі р. Дністер були виявлені залишки слабо обпаленої площадки та дві ями, які знаходилися на краю поселення (Черниш, 1956, рис. 2:2). У заповненні об'єктів та культурному шарі трапилася значна кількість фрагментованого посуду, кісток тварин, річкових мушель, виробів з кременю, відходів кременевого виробництва. Коротка характеристика знахідок із розкопок зроблена в повідомленнях (Черниш 1956, 145–148). Вціліла частина колекції походить виключно з культурного шару.

Візуальний аналіз кераміки, відповідно до традиції, дозволяє виділити дві групи посуду: кухонну та столову. Кількісно домінує кухонний посуд, який містить домішки подрібненої мушлі, часто значних розмірів. Поверхня виробів заглажена, мучниста на дотик, сірого та коричневого кольорів. Зазначимо, що частина посуду виготовлена з відмуленої маси. В даній технологічній групі вирізняються горщик та миска, маса яких пориста, що свідчить про органічні домішки, які в процесі випалу вигоріли.

Столова група відзначається добре відмуленою масою, яка містить природні домішки дуже дрібного піску та блискітки слюди, її зовнішня поверхня залощена, внутрішня, особливо великих посудин, має сліди горизонтальних та вертикальних підправок широким предметом. Нажаль, через кислотність ґрунту орнамент на посуді цієї категорії не зберігся.

У групі кухонного начиння виділяються лише два типи: миски та горщики. Серед мисок чітко вирізняється одна форма – напівсферична. Проте вона має різні способи формування вінець: з Т-подібним краєм (рис. 4:2). Відносно широкі краї вінець оздоблені заглибленими лініями (рис. 4:2–4), відбитками шнуру (рис. 4:1). В одному

1

2

Рис. 2. Місце знаходження пам'яток: 1 – Кунисівці, 2 – Перебиківці
Fig. 2. Location of the sites: 1 – Kunisivtsi, 2 – Perebykivtsi

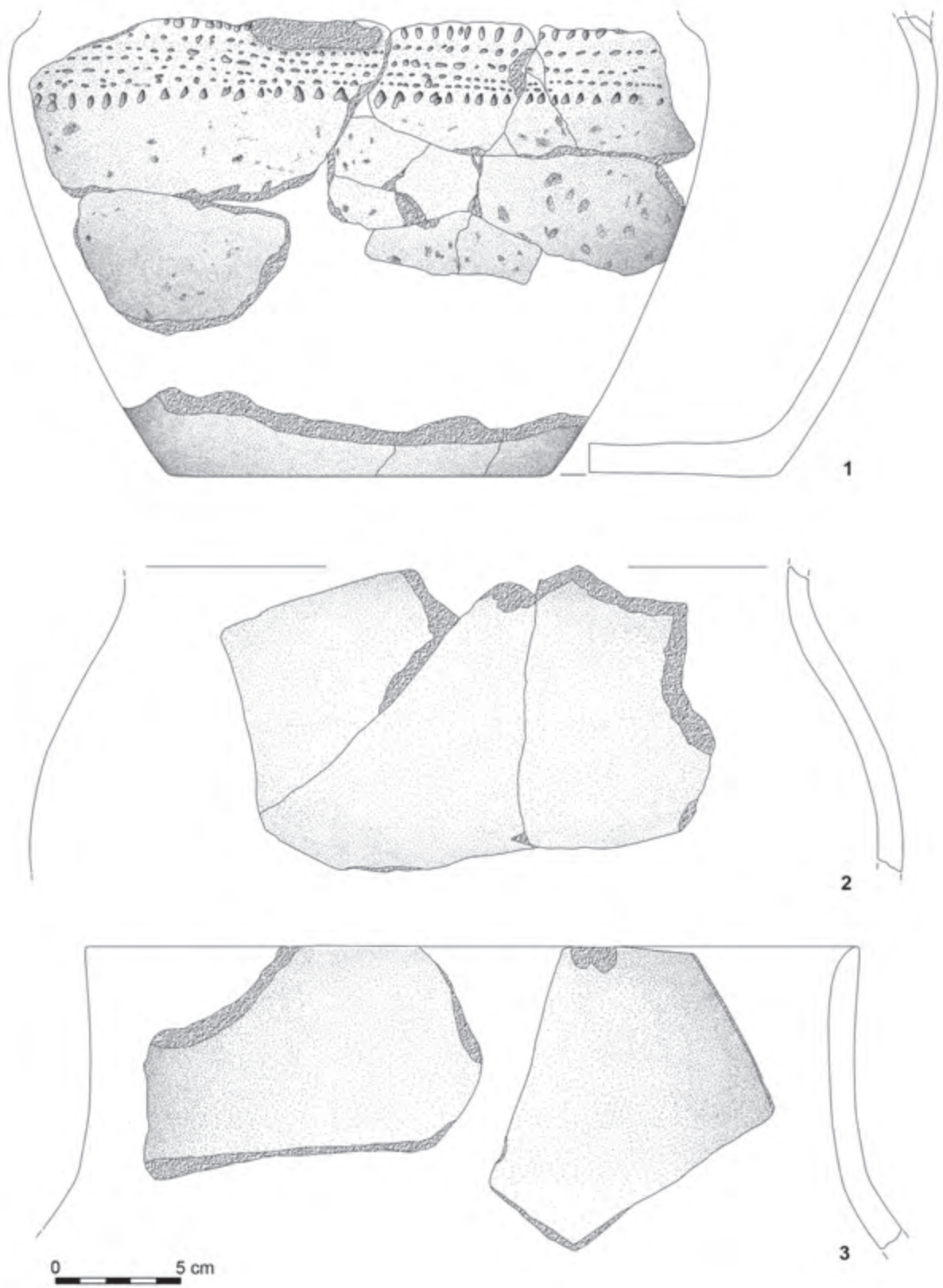

Рис. 3. Перебиківці-Передустя. Кухонний (1) та столовий посуд (2, 3)
 Fig. 3. Perebykivtsi-Peredustya. Ceramics of cooking (1) and table type (2, 3)

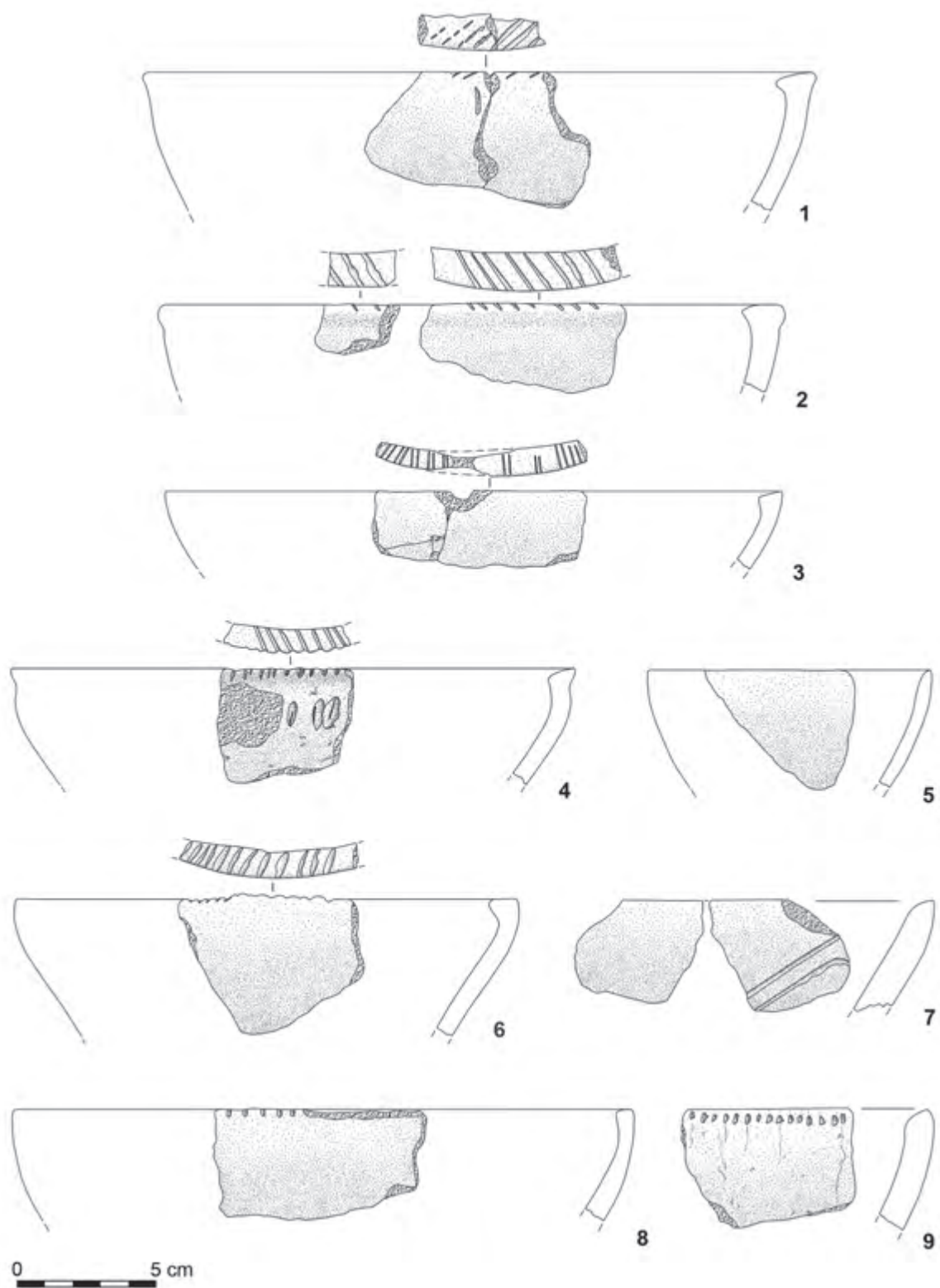

Рис. 4. Перебиківці-Передустя: миски кухонної (1–4, 6) та столової (5) груп; Кунисівці-Ставкові – миски кухонної групи (7–9)

Fig. 4. Perebykivtsi-Peredustya: bowls of cooking (1–4, 6) and table (5) ceramics; Kunisivtsi – Stawy – bowls of cooking ceramics (7–9)

випадку нижче краю вінець нанесений рядок пальцевих відбитків (рис. 4:4). Денця мисок плоскі з закраїною або без неї (рис. 5:11,12).

Ще одним прикметним типом посуду з поселення є горщики, серед яких виокремлені два різновиди. Перший, сильно фрагментований, має увігнуту шийку, яка плавно переходить у короткі відігнуті вінця, та оздоблений рядком нігтеподібних відбитків (рис. 5:7,8). Прикметною рисою другого різновиду є його приземкуватість, вузькі плічка, які відокремлені від тулубу досить гострим ребром. Один з графічно реконструйованих горщиків досить багато прикрашений: між рядками підтрикутних штампів нанесено декілька рядків округлої форми ямок. На плічках були наліплені рельєфні виступи, форму яких не вдалось встановити (рис. 3:1). Інший, подібної форми горщик, має у верхній частині тулубу рядок відбитків штампів складної форми (рис. 5:9). Денця горщиків плоскі, інколи увігнуті, з виділеною закраїною або без неї (рис. 5:10,13–15). Єдиний збережений вінчик посудини кухонної групи, ймовірно, належав амфорі з циліндричною шийкою (рис. 5:6).

Для столової групи посуду характерне більше різноманіття типів: напівсферичні миски (рис. 4:5), покритишки з грибоподібною ручкою (рис. 5:5), широкогорлі та вузькогорлі амфороподібні посудини з кулястим тулубом (рис. 3:2–3; 5:2), з низьким відігнутим вінчиком (рис. 5: 1). Підбірку виробів з глини доповнює прясличка дископодібної форми з ледь помітним потовщенням біля отвору (рис. 5:3).

АНАЛОГІЇ

Аналіз кераміки з Кунисівців та Перебиківців показує їхню подібність. Різниця полягає лише в тому, що в наборі посуду з Кунисівців відсутній посуд столової групи, що ймовірно пояснюється незначними дослідженими площами пам'ятки.

Представлений посуд із цих пам'яток має широке коло аналогій. Так, миски з потовщенням внутрішнього краю та штамповим орнаментом подібні до виробів з Гординешть (Дергачев 1980, рис. 31:24), Винників-Жупану (Verteletskyi 20196, fig. 16–17), Листвина-Гострий Горб (Вертелецький, Бардецький 2017, рис. 6:5,6), Голишева (Позіховський, Охріменко 2005, рис. 22:6), Трінки-Ізворуллуй Лука (Сырбу 2015, рис. 5:8). Для миски з зігзагоподібним ритованим орнаментом з Кунисівців аналогій знайти не вдалось. Для частини посуду найпізнішого етапу розвитку трипільської культури, як впливає з наявних публікацій, характерним є нанесення з внутрішньої сторони орнаменту у вигляді стилізованих зображень дерева, хрестів із відбитків шнуру, інколи в поєднанні з відбитками штампів (Позіховський, Охріменко 2005, рис. 1:3; 17:8; 49:2).

З цих поселень походять уламки двох посудин, багато оздоблених відбитками шнуру та штампів. Один із них (з Кунисівців) належить амфорі з вузькою та високою циліндричною шийкою, яка має значну кількість аналогій (Дергачев 1980, рис. 31:27; Позіховський, Охріменко 2005, рис. 3:3; Verteletskyi 2019a, fig. 10; Verteletskyi 20196, fig. 3:2,3). Другий фрагмент (з Перебиківців) оздоблений відбитками шнуру, штамповим орнаментом, подібний до посудин кулястої форми зі згаданих пам'яток.

Завершуючи опис кухонного посуду, звернемо увагу на миску, прикрашену пальцевими відбитками та карбуванням по краю, яка має широке коло аналогій: Костянець-Горби (Вертелецький, Бардецький 2017, рис. 11:4), Малі Дорогостаї (Свешников 1983, табл. II:7), Поливанів Яр 1 (Попова 2003, рис. 101:3).

З поселення в Перебиківцях походить єдиний виріб з глини – прясличка дископодібної форми, виготовлена в технології кухонної кераміки, з домішками піску різної грануляції та сильно подрібненими мушлями. Вона належить до різновиду дископодібних і відома з багатьох енеолітичних поселень.

Посуд столової групи знайдено тільки на поселенні в Перебиківцях. Виокремлено вузькогорлі та широкогорлі амфоро подібні посудини, амфори з низькою шийкою, покритишки, напівсферичні миски. Перераховані вироби відомі практично на всіх поселеннях фінальної доби трипільської культури: Голишеві (Позіховський, Охріменко 2005, рис. 2:4; 24:4), Городську (Дергачев 1980, рис. 33:1–37), Винниках-Жупані (Verteletskyi 2019a, fig. 13:2,5), Звенячани (Verteletskyi 20196, fig. 7), Гординешть II-Стинкагоале (Sirbu et al. 2019, fig. 4:3,4; 5:4).

ПЕРІОДИЗАЦІЯ

Відповідно аналізу посуду з Кунисівців і Перебиківців, його належність до фінальної фази розвитку трипільської культури не викликає жодних сумнівів. Певні труднощі виникають лише стосовно віднесення їх до тієї чи іншої групи пам'яток найпізнішого етапу трипільської культури. В 1949 році, публікуючи «Періодизацію трипільських поселень», Т.С. Пассек віднесла пам'ятки пізньої трипільської культури до городсько-усатівського етапу (СІІ–V/II) (Пассек 1949, 157). Генетичний зв'язок з попередніми етапами розвитку трипільської культури не викликав у неї жодних сумнівів з чим погоджувалися й інші дослідники (Шмаглій 1966, 29). У 50-х роках минулого століття періодизація пізнього етапу розвитку трипільської культури зазнала значних змін. О.Ф. Лагодовська запропонувала виділити в лісостеповій смузі три групи – середньодністровську, городсько-волинську, киево-софіївську, в степовій – усатівську (Лагодовська 1953, 95). В подальшому схема розвитку трипільської культури на її завершальному етапі зазнавала різних модифікацій. Середньодністровська група була замінена на касперівську (Захарук 1971, 183–186), городсько-волинська віднесена до північної лісостепової групи з її городсько-волинським варіантом (Мовша 1972, 24).

У 1980 році В.О. Дергачовим запропонована інша схема розвитку трипільської культури на її фінальному етапі. Ним виділена гординештська група, до якої були віднесені пам'ятки Середнього та Верхнього Попруття, Середнього Подністер'я та верхів'їв Південного Бугу. Окремішньою групою і надалі виступає Волинь з її раннім троянівським і пізнім городським типами (Дергачев 1980, 119). В останні роки якихось суттєвих змін в періодизації пізнього трипілля не відмічено. Можна згадати пропозицію Н.Б. Бурдо виділити в пізньому Трипіллі окремі культури: усатівську, городсько-троянівську, софіївську (Бурдо 2007, табл. 3). Цікавою, на нашу думку, є пропозиція Т.М. Ткачука, виділити городсько-касперівсько-гординештську групу (Ткачук 2016, 135).

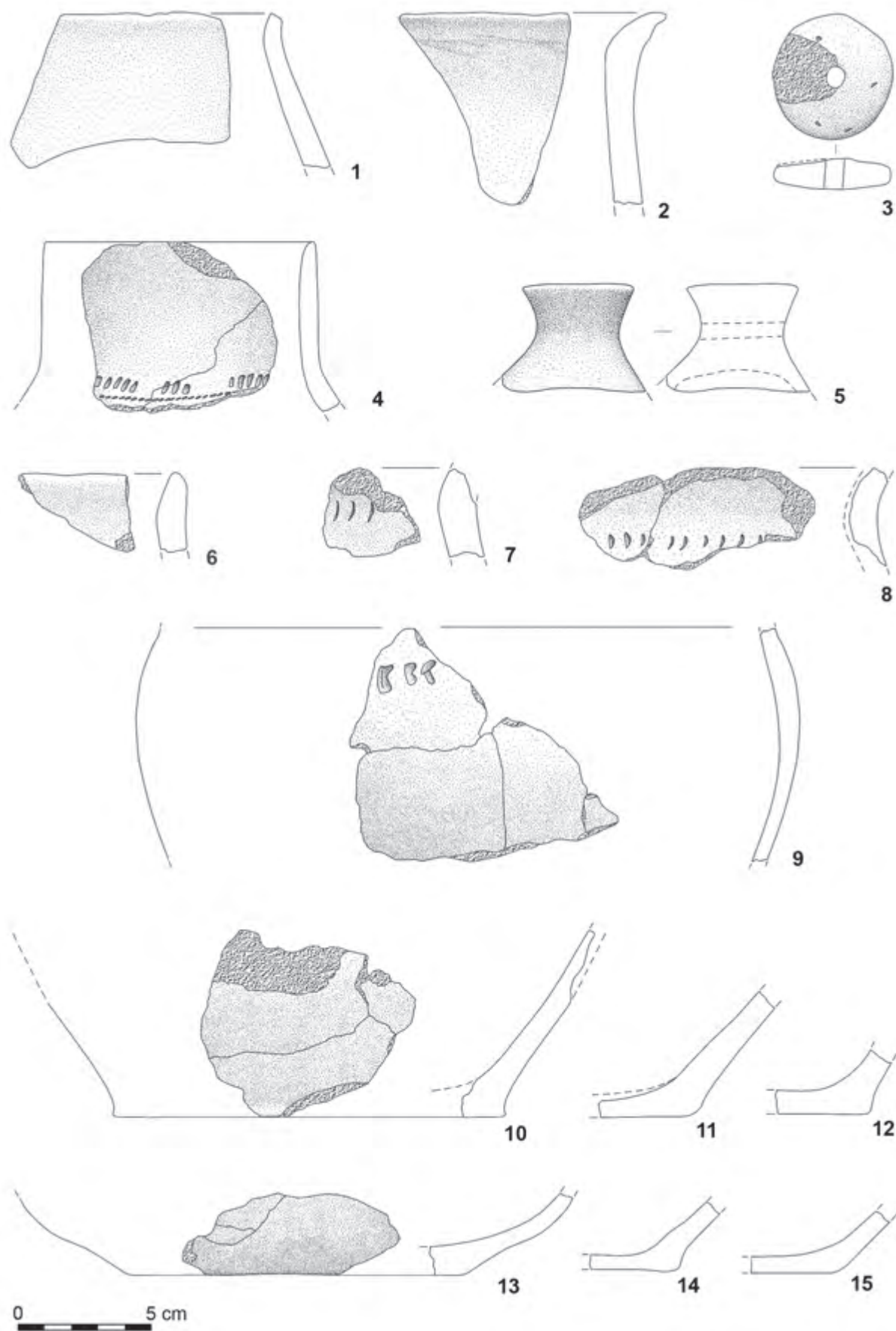

Рис. 5. Перебиківці-Передустя. Посуд столової (1-2, 5) та кухонної (6-15) груп; прясличка (3); Кунисівці-Ставкові – столовий посуд (4)

Fig. 5. Perebykivtsi-Peredustya: tableware (1-2, 5) and cooking ceramics (6-15), spindle whorl (3); Kunisivtsi – Staw: table ceramics (4)

ДИСКУСІЯ

Як бачимо в наведених, далеко неповних, схемах періодизації цього етапу трипільської культури домінує географічний принцип. При цьому дослідники одноставно вказують на різючу подібність, насамперед, кераміки як на території України, Молдови, так і в Румунії. Однак простежується і певна відмінність у поглядах на складові тієї чи іншої групи: степова і кавказька (Т.Г. Мовша), баденська культура та культура лійчастих кубків (М.Ю. Відейко, М. Рибіцька). Чи насправді згадані групи мають такі відмінності, які б дозволили виокремити їх за географічним принципом? На наше тверде переконання, вони мають більше спільних рис, аніж відмінностей. На Попрутті, Подністер'ї, Волині, Поділлі, північній окраїні Київської височини набір посуду один і той же: миски, оздоблені штамповим і пишним шнуровим орнаментом, приземкуваті горщики широким отвором, деструктовані площадки, невеликий відсоток розписного посуду, значна кількість прясличок і грузил до ткацьких верстатів, подібні підбірки виробів з кременю. Хоча слід вказати і на регіональні відмінності. Так, для прикладу, тільки в північній частині трипільського світу (Волинське плато, північна частина Подільського плато, Мале Полісся) є серії сильно стилізованих антропоморфних і багато прикрашених зооморфних зображень, моделей жител. Антропоморфні фігурки та моделі жител (Ізяслав-Іванцева гора, Листвин-Гострий Горб, Голишів-Замчисько) мають аналогії з пам'яток молодшої фази баденської культури Угорщини, Словаччини (Pozikhovskiy 2019). Тільки з цієї території походять знахідки посуду та моделей бойових сокирок культури лійчастих кубків (Нова Чарторія, Голишів, Листвин, Костянець-Горби, Нараїв-3, Троянів).

Натомість в Городську, якщо трипільський шар має лише один горизонт, Сандраках – нижній горизонт, Цвіклівцях трапилися знахідки антропоморфних фігурок, виготовлених в бринзенському стилі – з німбами довкола голівок. Цілком очевидно, що існують якісь відмінності в оздобленні шнуром посудин, що викликано, швидше за все, місцевими гончарними традиціями.

Насамкінець постає питання – чи матеріали з пам'яток пізнього етапу трипільської культури дозволяють виділити фази розвитку? В 70-х рр. XX століття Т.Г. Мовшею і В.Г. Збеневичем було запропоновано виділити дві фази розвитку – ранню та пізню. Характерними рисами останньої дослідники вважали наявність амфор з високими шийками та кулястим тулубом, мисок з відтягнутим досередини краєм, широке розповсюдження шнурового орнаменту (Мовша 1972; Збеневич 1972). Запропонована схема, на нашу думку, відображає лінію змін в матеріальній культурі. Як свідчать останні дослідження (Chmielewski, Gardyński 2008, 154–155), зміни в наборі посуду, збільшення кількості предметів, пов'язаних із ткацтвом, посилення ролі тваринництва, зокрема, ріст поголів'я нових порід бавовняних овець відбулися в другій половині IV тис. до н.е. (Chmielewski 2009). Власне, тому на перший план виходить не проста статистика кількості кісток чи особин овець, а, перш за все, вік забитих тварин, що може бути пов'язано як з розширенням можливостей утримання тварин у зимовий період, так і з іншими причинами.

Кунисівці і Перебиківці в контексті пізнього Трипілля. До якої з перерахованих фаз можна віднести пам'ятки середньої течії обох берегів Дністра чи Попруття? На сьогоднішній день, проаналізувавши існуючі публікації та попрацювавши зі збірками матеріалів різних наукових установ, вдалося достеменно встановити інформацію про 15 поселень фінального етапу трипільської культури в цьому регіоні (рис. 1).

Виявлено певну закономірність – усі вони знаходяться на підвищеннях. Цілком зрозуміло, що найбільша кількість пам'яток розташована на берегах Дністра та його допливів і відображає те, що найактивніші пошукові та дослідницькі роботи, починаючи з другої половини XIX ст. велися саме тут. Аналіз доступних джерел дозволяє виділити дві нерівнозначні групи пам'яток. До першої (ранньої) групи відносимо поселення в Перебиківцях, на якому посуд із шнуровим орнаментом нечисленний. Пізня група пам'яток значно більша – Кунисівці, Бедриківці, Кошилівці-Товтри, Звенячин, Більче-Золоте-Вертеба III, Касперівці, Чернівці, Митків, Цвіклівці, Жванець-Лиса Гора, Дарабани, Поливанів Яр тощо. В цій групі домінування посуду з шнуровим орнаментом очевидне. Зазначимо, що столовий посуд продовжує існувати в обох групах, хай і в кількісно незначних відсотках.

Належність пам'яток в Перебиківцях і Кунисівцях до касперівської групи (за Ю.М. Захаруком) або до середньодністровської (за О.Ф. Лагодовською) не викликає жодних сумнівів. Однак такий географічний поділ не відповідає сучасним реаліям, про що йшлося вище, тому потребує повного аналізу матеріалів із пам'яток фінальної доби трипільської культури України та Молдови.

ХРОНОЛОГІЯ

Хронологічні рамки пізнього Трипілля можна визначити лише приблизно. Це пов'язано не тільки з малою кількістю радіовуглецевих дат, але й з незначним масивом датованих виробів синхронних культур. Для пізнього Трипілля України відомі такі дати: Ханкеуці-ЛаФрасін 3138–3007 ВС (Сырбу 2016, 113), Кургани-Дубова (насправді – Хорів-Дубова) – 3336–3105 ВС при правдоподібності 68,2%; Городськ 3510–3360 ВС при правдоподібності 68,2%; Троянів (будинок 25) – 3320–2930 ВС при правдоподібності 68,2% (Рубіска 2017, tab. 3). Наведені дати дають можливість стверджувати, що пам'ятки завершального етапу розвитку трипільської культури існували в проміжку між 3350/3330–3000/2900 ВС. На нашу думку, навіть при обмеженій кількості абсолютних дат, можна виділити дві їх фази: ранню – між 3350/3300–3200 ВС (Троянів, Гординешть, Сандраки (нижній горизонт), Костянець-Горби, Перебиківці) та пізню – 3100–3000/2900 ВС (Городськ, Голишів, Винники-Жупан, Кунисівці, Більче-Золоте-Вертеба-III, Звенячин).

Труднощі з визначенням фінальної дати існування трипільської культури в Середньому Подністров'ї та Попрутті викликані тим, що після припинення її існування лівий берег Дністра та його заплави займає подільська

підгрупа східної групи культур кулястих амфор, правий берег – носії культури шнурової кераміки. Відомі калібровані дати для подільської підгрупи культури кулястих амфор, які фіксують її присутність, відносяться до періоду між 2800–2600 BC, а початки заселення припадають на перелом IV–III тис. до н. е. (Szmyt 2016, 449).

Найраніша дата для культури шнурової кераміки на правобережжі Дністра походить з пастушої стоянки в Сіде. Для неї встановлена дата 2900 BC (Павлів, Петегрич, Махнік 2015, 347). Як бачимо, наведені цифри близькі між собою. Дати ж кінцевого етапу трипільської культури – 3000/2900 BC дозволяють обережно припустити, що якась частина населення трипільської культури могла деякий час співіснувати та мати контакти з культурами кулястих амфор і шнурової кераміки. Наявність

таких контактів між трипільським світом і культурою кулястих амфор встановлена на поселенні останньої з них в Острозі-Земані (Pozikhowsky, Rybicka 2019, рис. 12:4). Подібне явище зафіксоване і на Буковині, яка не входила в зону поширення культури кулястих амфор. Так, на поселенні Товтри-Брамка разом з матеріалами фінального етапу трипільської культури трапився фрагмент посудини культури кулястих амфор, оздоблений рядами типових відбитків прямокутного штампку, які розділені вертикальним валиком (нижня частина вушка?) (Мовша 1972, рис. 1:1). На наше переконання, в даному випадку ми маємо ще один доказ співіснування обох культур на рубежі IV–III тис. до н. е. Як бачимо, доцільність студій по взаємних контактах найпізнішого Трипілля та культури кулястих амфор є очевидною.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи сказане, можемо зробити наступні висновки:

- трипільська культура на фінальній стадії свого існування відзначається подібністю в наборі та орнаменталізації посуду, виробів з кременю та кістки, прийомів житлового будівництва в різних частинах свого ареалу. Тільки північно-західний край виокремлюється: лише в ньому є моделі жител, антропоморфна пластика баденського типу, посуд і моделі бойових сокирок культури лійчастих кубків;
- аналіз керамічних комплексів дозволяє виділити два хронологічні горизонти: ранній – 3350–3200 BC і пізній – 3100/3000/2900 BC. Такий поділ підкреслюється частотою використання шнурового орнаменту: в ранньому етапі він виглядає досить скромно, у пізньому набуває широкого застосування;

- до початку пізнього етапу відноситься поселення в Перебикивцях, до пізнього – Кунисівцях;
- на рубежі IV–III тис. до н.е. хронологічно співіснували трипільська культура та культура кулястих амфор, підтвердженням чому є знахідки трипільського посуду на поселенні кулястих амфор в Острозі-Земані та посуду кулястих амфор на трипільському поселенні Товтри-Брамка. В цей же час на правобережжі Дністра з'являються племена культури шнурової кераміки, контакти яких з трипільцями, в силу недостатнього рівня дослідження цієї території, не встановлені;
- доцільність відходу від географічного принципу у хронології кінця трипільської культури є очевидною.

Подяка. Висловлюємо щирі подяки А. Бардецькому за комп'ютерне опрацювання авторських рисунків.

ЛІТЕРАТУРА

Chmielewski T.J. 2009. *Po nitce do kłębka... O przędzalnictwie i tkactwie młodszej epoki kamienia w Europie Środkowej*. Warszawa.

Chmielewski T.J., Gardyński L. 2009. Włókno – nić – wrzeciono. Z metodyki badań przeszłości na przykładzie znalezisk ze stanowiska 1C w Gródku. W: H. Taras, A. Zakościelna (red.), *Hereditas praeteriti. Addidamenta archaeologica et historica dedicate Ioanni Gurba Octogesimo Anno Nascendi*, 137–144. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Demetrykiewicz W. 1900. Poszukiwania archeologiczne w powiecie Trembowelskim w Galicyi wschodniej. *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne* 4, 92–125.

Kadrow S., Trela-Kieferling E. 2013. History and the present state of research. W: S. Kadrow (red.), *Bilcze Złote Materials of the Tripolye culture from the Werteba and the Ogród sites (= Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie, V)*. Kraków.

Pozikhowskyi O. 2019. An attempt to define a chronology of the Late Tripolye Settlement near village of Holyshiv in the Western Volhynia. W: A. Diaczenko, M. Rybicka, D. Król, G. Sirbu (red.), *Between the East and the West Dynamics of Social changes from the Eastern Car-*

patians to the Dnieper (Preliminary study), 31–42. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Pozikhowsky A., Rybicka M. 2019. Ceramika z osady kultury amfor kulistych ze stanowiska Ostrog-Zeman na Zachodnim Wołyniu. W: M. Szmyt, P. Chachlikowski, J. Czebreczuk, M. Ignaczak, P. Makarewicz (red.), *VIR BIMARIS. Od kujawskiego matecznika do stepów nadczarnomorskich. Studia z dziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Koško*, 799–813. Poznań.

Rybicka M. 2017. *Kultura trypolska – kultura pucharów lejkatych. Natężenie kontaktów i ich chronologia (= Collectio Archeologica Resoviensis, 37)*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego i Wydawnictwo Zimowit.

Sirbu G., Rybicka M., Diaczenko A., Król D., Sirbu L., Burlacu V. 2019. Preliminary results of archaeological investigations at the Gordinești II – Stîncagoală settlement. The 2016 campaign. W: A. Diaczenko, M. Rybicka, D. Król, G. Sirbu (red.), *Between the East and the West Dynamics of Social changes from the Eastern Carpatians to the Dnieper (Preliminary study)*, 103–126. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

- Szmyt M. 2016. Grób z III tys. Przed Chr. W: M. Szmyt (red.), *Biały Potok. Materiały z badań Józefa Kostrzewskiego na Podolu* (= *Biblioteca Fontes Archeologici Poznaniensis* 19), 445–454. Poznań: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.
- Tkaczuk T.M. 2016. Ceramika kultury trypolskiej. W: M. Szmyt (red.), *Biały Potok. Materiały z badań Józefa Kostrzewskiego na Podolu* (= *Biblioteca Fontes Archeologici Poznaniensis* 19), 113–135. Poznań: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.
- Vereteletskij D. 2019a. Pottery of Gordinești group of the Tripolye culture from Zveniacyzyn. Preliminary study. W: A. Diaczenko, M. Rybicka, D. Król, G. Sîrbu (red.), *Between the East and the West Dynamics of Social changes from the Eastern Carpatians to the Dniester* (*Preliminary study*), 91–101. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Vereteletskij D. 2019b. Pottery of Gordinești group of the Tripolye culture from Vynnyky-Zhupan. Preliminary study. W: A. Diaczenko, M. Rybicka, D. Król, G. Sîrbu (red.), *Between the East and the West Dynamics of Social changes from the Eastern Carpatians to the Dniester* (*Preliminary study*), 43–89. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Бурдо Н.О. 2007. Трипілля у контексті цивілізаційного процесу. Записки Наукового товариства імені Шевченка. *Праці археологічної комісії CCLIII*, 67–89. Львів.
- Вертелецький Д.Ю., Бардецький А.Б. 2017. Нові пам'ятки трипільської культури з північно-західного краю Мізоцького кряжу на Волинській височині. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 38, 249–280.
- Дергачев В.А. 1980. *Памятники позднего Триполья*. Кишинев.
- Захарук Ю.М. 1971. Пам'ятки касперівського типу. *Археологія Української РСР* 1, 183–186. Київ.
- Збеневич В.Г. 1972. Хронологія пізнього Трипілля. *Археологія* 7, 3–25. Київ.
- Лагодовська О.Ф. 1953. Пам'ятки усатівського типу. *Археологія* 8, 95–108. Київ.
- Мовша Т.Г. 1972. Періодизація і хронологія середнього і пізнього Трипілля. *Археологія* 5, 3–24. Київ.
- Павлів Д., Петегрич В., Махнік Я. 2015. Українсько-польська археологічна експедиція: наукові здобутки та перспективи. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині* 19, 323–347. Львів.
- Пассек Т.С. 1949. Периодизация трипольских поселений (III–II тысячелетие до н. э.). *Материалы и исследования по археологии СССР* 10. Москва–Ленинград.
- Пелецишин М.А. 1997. *Поселення мідного віку біля сіл Костянець і Листвин у Західній Волині*, Львів.
- Позіховський О., Охріменко Г. 2005. Пізньотрипільське поселення біля с. Голишів на Західній Волині. В: Г.В. Охріменко. (ред.), *Археологічна спадщина Яна Фітичке*, 216–278. Луцьк.
- Попова Т.А. 2003. *Многослойное поселение. Поливанов Яр. К эволюции трипольской культуры в Среднем Поднестровье*. Санкт-Петербург.
- Свешников И.К. 1983. Культура шаровидных амфор. *Археология СССР*. Свод археологических источников, выпуск В1-27. Москва.
- Сырбу Г. 2015. Гончарные комплексы позднего энеолита Пруто-Днестровского междуречья (по материалам поселения Тринка-Изворул Луй Лука). *Stratumplus* 2, 171–178.
- Сырбу Г. 2016. Некоторые идеи относительно позднеэнеолитической группы гординешты в Пруто-Днестровском междуречье. *Науковистудії* 9, 108–121. Винники–Жешів–Львів.
- Черниш К. К. 1956. Дослідження трипільських поселень на Середньому Подністров'ї в 1950–1951 рр. *Археологічні пам'ятки Української РСР* 6, 145–148. Київ.
- Шмаглій М. М. 1966. Городсько-волинський варіант пізньотрипільської культури. *Археологія* 20, 15–37. Київ.

Oleksandr Pozikhovs'kyy, Andriy Havins'kyy

The settlement actions of the Dniester area in the late stage of the Tripolye culture (the settlements at Kunisowce and Perebykowce)

Summary

The late stage of the Tripolye culture, which has recently attracted the interest of various researchers, is particularly worth mentioning. Currently available sources provide the basis for several important conclusions regarding this period.

First of all, this culture is characterized by the similarity all over the area of its range in the sets of vessels and their style, in flint and bone items, as well as in construction. Only its northwest region is distinguished. There are: models of houses and anthropomorphic objects in the Badenian type, as well as vessels and battle axe models in the type of the Funnel Beaker culture.

Secondly, two chronological horizons of the late Tripolye culture can be distinguished; early – 3350/3300 BC and late – 3100/3000/2900 BC. This division is related to the frequency of using cord decorations; in the early stage they were used relatively rarely, whereas later they were more common.

Thirdly, at the turn of 4th–3rd thousand BC, apart from the Tripolye culture, among others, there were communities of the Globular Amphora culture in Volhynia. However, in the areas of the Dniester right-bank, groups of the Corded Ware culture might have appeared, whose contacts with the Tripolye culture are currently unknown.